

УДК 316.4:392.17

Риси архаїчної ініціації в психосоціальному просторі сучасного індивіда за методологією Дж. Кемпбелла

Сивопляс Н. В.

В статті розглядається психологічний зміст феномену ініціації, як процедури поновленої потребами психічного життя сучасного суспільства. Методологічною основою є дослідження Дж. Кемпбелла психіки людини через міфологічні історії та образи. Наслідком міфологічного світосприйняття в традиційному суспільстві є низка ритуалів та процедур які переносять правила всесвіту на життя окремої спільноти і окремої людини. Досліджується проблема архаїчної ініціації в соціальному просторі сучасного індивіда, як психічного механізму, що забезпечує перехід людини до нового внутрішнього змісту, соціального статусу, системи прав і обов'язків, якості світосприйняття.

Ключові слова: ініціація, ритуал, інфантилізм, несвідоме, регресія, випробування.

В статье рассматривается психологическое содержание феномена инициации, как процедуры возобновленной потребностями психической жизни современного общества. Методологической основой выступает исследование Дж. Кемпбелла психики человека через мифологические истории и образы. Последствием мифологического мировосприятия в традиционном обществе является череда ритуалов и процедур, которые переносят правила мира на жизнь отдельного сообщества и отдельного человека. Исследуется проблема архаической инициации в социальном пространстве современного индивида, как психического механизма, который обеспечивает переход человека в новое внутреннее содержание, социальный статус, систему правил и обязанностей, качество мировосприятия.

Ключевые слова: инициация, ритуал, инфантилизм, бессознательное, регрессия, испытание.

The article takes up the issue of psychological content of the initiation phenomenon, as the procedure for the renewing psychic needs of modern society. The methodological basis is J. Campbell's research of the human psyche through mythological stories and images. In a traditional society the consequence of the mythological perception of the world is the series of rituals and procedures that transfer the rules of the world into the life of a community or a person. We research the problem of the archaic initiation in the modern individual's social space as a mental mechanism that provides person's transition to a new inner content, social status, the system of rules and responsibilities, and the quality of world perception.

Key words: initiation, rite, infantilism, the unconscious, regression, initiation, test.

«Різні внутрішні сили можуть входити в конфлікт між собою, й функція міфологічних образів у тому, що б гармонізувати ці сили та координувати енергію нашого тіла й ми могли жити плідно, в згоді з нашим суспільством та новою містерією, яка виникає з кожною новою людиною».

З відео інтерв'ю Дж. Кемпбелла професору Дж. Мішлаву.

Постановка проблеми. Десакралізація поточного життя в більшості сегментів сучасного суспільства є фактом спричиненим розвитком науки і технологій, а також світським змістом освіти, що базується так само на науковому світогляді. Але витиснене із щоденної емпірії сакральне не зникає, як тінь у полудні, а відшукує нову нішу у людській психіці, щоб запанувати таємничими образами і міфічними обрядами там, куди наука й освіта ніколи не прокладуть собі твердого шляху – в підсвідоме. Фактично сакральне в сучасній людині розколоте, або роздвоєне на віру в раціональні речі: наука, політична свобода, ринкова модель економіки і т.і. та на хаотичне скупчення того, що споконвіку ставало причиною віри в надприродні явища та істоти.

На те, що психічне, як переживання й образи перетворюється людиною в міфологічне, в архаїчних і традиційних суспільствах звернув увагу та ретельно дослідив Дж. Кемпбелл. Більш того, він прийшов до висновку, що дослідження психіки сучасної людини слід проводити через міфологічні історії та образи. Як прихильник К. Юнга, він розглядав міфологію як результат дії колективного несвідомого. Наслідком міфологічного світосприйняття в традиційному суспільстві є низка ритуалів та процедур які переносять правила всесвіту на життя окремої спільноти і окремої людини.

Розуміючи, що це достатньо широка тема метою статті є розгляд одного із змістовніших ритуалів традиційного суспільства – ініціації, як психосоціального механізму, що забезпечує перехід людини до нового внутрішнього змісту, соціального статусу, системи прав і обов'язків, якості світосприйняття.

Потяг до дорослості, нового соціального статусу, бажання приєднатися до світу батьків, де з позиції дитини багато чого дозволено, обертається в довготривалу процедуру переживання і подолання нових відчуттів напруги, які вимагають зусилля, терпіння, старання. Така динаміка характерна для сучасного та архаїчного типів суспільств. Перехід індивіда з одного стану в другий, з характерними змінами в соціальному та внутрішньому планах здійснюється через психічну ініціацію. Процедура ініціації виступала своєрідною основою для соціалізації членів традиційного суспільства.

Ініціація, як глибоке психічне переживання провокується об'єктивними та суб'єктивними обставинами суспільного життя. Це етап самовдосконалення, приєднання до позиції дорослого, як акт заперечення та позбавлення від заборон і страхів, інфантильних проявів психіки.

Поняття ініціації в перекладі з латинської (initiatia) означає посвячення в містерію, здійснення таємниць, допущення до богослужінь, право на виховання інших. У філософському словнику ініціація

тракується як «обряд посвячення людини в окремі таємниці, в результаті чого змінюється соціальний статус, забезпечується її входження до групи посвячених (дорослих, воїнів, мисливців, дійсних членів племені, відкривається можливість одружитися) або навіть особливо посвячених (наприклад, залучення до каст жреців)» [3; 201]. Обряд ініціації виступав своєрідним регулятором моральної, релігійної, правової свідомості. Він забезпечував ідеологічну основу життя людей архаїчного суспільства, а також, певною мірою визначав індивідуальне життя кожного її члена.

Індивідуальна психіка ініційованого переживає збудження, тривогу, страх, які мають сполучення з архетипами колективного несвідомого, як системою людських інстинктів. Зміст, мета ініціації задаються традиціями, правилами життя, релігією, особливостями світогляду того чи іншого суспільства. Так в людині, яка підлягає ініціації, поєднується її індивідуальне та колективне світосприйняття. Тому, психічна ініціація індивідуальна та соціальна одночасно, як і психіка індивіда формується внутрішніми та зовнішніми соціальними умовами.

У стародавніх суспільствах становлення учня супроводжувалося низкою обрядів посвячення з обов'язковою передачею знань («Старша Едда», «Манас», «Олонхо», «Калевала» і т.ін.). Сьогодні, в більш м'якому варіанті, вони ледве помітні, але присутні. Ця процедура достатньо формальна, наприклад, через зовнішнє визнання у вигляді диплома, без суттєвих випробувань та напруги для психіки. Свідомість сучасної людини, яка повинна вступати до нової соціальної групи, але залишилась без психічного акту посвячення, виявляється не готовою до глибокої рефлексії, самоаналізу, подоланню хвилювань викликаних збентеженим колективним несвідомим психіки. Сучасна ініціація існує як тривалий, розтягнутий в часі та соціумі процес, в якому людина залишається на одинці з привидами інфантильних страхів, імпульсами несвідомого. Тепер прийняття нової соціальної ролі, соціального статусу, подолання кризових ситуацій, особистість повинна пережити самотійно, частіше обираючи залежність, пасивність, культивуючи свої дитячі спогади, образи.

Тільки найбільш міцні ієрархічні організації, що містять у собі цінності, передані тривалим вихованням через символічні процедури й маніпуляції свідомістю з високою психічною енергетикою й гострими сакральними переживаннями, частково зберігають у сучасному суспільстві значимість обряду посвятяти як процедури дорослішання й вибору, де несвідоме динамічно розвивається до когнітивного прийняття. Це, насамперед церковні ієрархії, таємні спецслужби, елітні військові підрозділи, ультра-радикальні воєнізовані політичні угруповання, кримінальні співтовариства. Тому звичайна сучасна людина у своєму дорослішанні принципово самотня.

В архаїчних співтовариствах ініціація носить імперативний характер, тобто є обов'язковою процедурою для досягнення певного віку неопіта. Посвячення й навчання практично не залежить від бажання особи, що спостерігається особливо при груповій ініціації (ініціація підлітків у воїни). Незначною мірою бажання індивіда може враховуватися при індивідуальній ініціації (учень шамана, новий вождь племені й т.д.), але й у такому випадку обраний повинен скоріше скоритися волі вищих сил й наставника, чим виражати своє усвідомлене побажання. Процес навчання й випробування так само мало залежить від його волі. Волю й витримку він повинен проявляти переборюючи створені штучно труднощі, навіть не намагаючись якось вплинути на зміст випробувань. Фінальний акт посвячення – оголошення учня повноцінним дорослим, цілком залежить від організаторів випробування. Тобто, очевидний той факт, що примітивні й древні культури, спираючись на колективні потреби, мінімізували індивідуальне бажання ініційованих.

Сучасне суспільство, навпаки, обирає ключовим моментом індивідуальне бажання особистості, за винятком базової середньої освіти, при визначенні подальшої соціальної участі, як у процесі утворення, визнання якості знань, зміни соціального статусу й т.д.

Представимо порівняльну таблицю ініціації:

Таблиця 1

ІНІЦІАЦІЯ	ВИЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄКТА (УЧНЯ)	НАВЧАННЯ, ПІДГОТОВКА	ПОСВЯЧЕННЯ	ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ, ВИЗНАННЯ
<i>Примітивні культури</i>	Не залежить від волі та бажання учня	Обов'язкове, як виконання зобов'язань	Воля наставника, вчителя (шамана, вождя)	На основі дозволу «вищих сил»
<i>Сучасне суспільство</i>	Обумовлено індивідуальним бажанням (мотивація) та соціальними умовами	Індивідуальна воля (саморегуляція) учня	Чіткі стандартизовані критерії екзаменів (об'єктивність)	Під загальним контролем системи, на основі професійних якостей

Древні співтовариства встановлювали міфологічну систему контролю за несвідомою сферою неопіта, знищуючи через ініціаційні випробування сумніви й страхи, формуючи підструктуру «Супер-Его» через безпосередню трансформацію й прийняття змістів «Ід». Роль підструктури «Его» споконвічно мінімізується. Колективне несвідоме перетворюється в когнітивне, обумовлене релігією й міфологією служіння співтовариству.

Сучасне суспільство формує, насамперед підструктуру «Его», практично не турбуючись про структуру несвідомого. «Супер-Его» складається з особистого довгого життєвого досвіду особистості. Звідси, незачеплене «вихованням» несвідоме прориваючись на верхні поверхи психіки часто породжує тенденції «Мортідо»: вампіризм, антисоціальна поведінка, цинізм, песимізм, пасивність, інфантилізм і т.д.

В. Райх вважав, що розвиток «невротичного характеру» обумовлено впливом соціокультурних тенденцій буття особистості в суспільстві. На його думку в умовах цивілізації відбувається «вбивство»

природних задатків людини, розвиток яких набуває патологічного характеру: формуються такі риси індивіда, які підкреслюють його самотність, безсилля, страх перед соціальними силами. Все це призводить до відчуження людини від своїх внутрішніх потенцій, від властивій їй «природної соціальності», перетворенню цих потенцій у викривлення, ірраціональні імпульси.

У цьому випадку можна посперитися на точку зору Дж. Кемпбелла висловлену в статті «Шизофренія: внутрішня подорож». Вона зводиться до того, що в традиційній культурі ініційований переносить гостру психологічну кризу (психоз) у процесі обмеженого в часі ритуалу страждання, але виходить із такого стану до раціональної свідомості завдяки тому, що не відкидає місцевого суспільного укладу і його проявів, тобто індивідуальне й колективне не дисонують. Сучасна людина в триваючому процесі соціального становлення часто критично, уважно й сприйнятливо ставиться до суспільства, тлумачить світ з позицій власних переживань і страхів, піддається несвідомим образам, що захльостують її свідомість [1; 194-196].

3. Фрейд відзначав важливість того, що лікування людини припускає процес «повернення до джерел» (*regressus ad uterum*) і називав це регресією в клінічній практиці психоаналізу [4;6; 101]. Так само, в архаїчних культурах діяла практика колективного повернення назад за допомогою відповідних сакральних ритуалів, через які події минулого в новому осмисленні проживалися усім співтовариством або значною його частиною.

Завдяки механізму ініціації, по суті екзистенціальному поверненню назад, підлітки племені ставали повноправними членами суспільства, соціально відповідальними, із пробудженими культурними традиціями в свідомості. Наприклад, у деяких індуїстських співтовариствах існує обряд «упанаяма», який полягає в залученні хлопчика до впливу особистості наставника. Тоді наставник символічно перевтілює підлітка в ембріон і виношує його три ночі у своєму череві. Той, хто проходить упанаяма, вважається двічі народженим. З погляду структури, таке повернення до материнського лона співвідноситься з регресією Всесвіту до зародкового стану Хаосу, до стану до народження, тобто інобуття – Смерті [6; 102].

Ініціації героїв, чаклунів і шаманів у міфах оповідають про *regressus* через пожирання персонажа морським чудовиськом (море як образ материнських вод) і його переможному звільненні після розкриття черева чудовиська; прохід персонажа через *vagina dentata*, або небезпечний спуск у грот або печеру, асоційований з ротом і входом у черво Мати-Землі.

Очевидним є зміст цих випробувань – повернення до джерел готує нове народження, але воно не повторює перше фізичне народження. Це відродження духовного порядку, вхід у нову форму існування, підключення до культури. Після такої ініціації підлітки розривають зв'язок з дитинством, іграми, витівками, тобто з тим, що колись було дозволено як дитячі слабкості. Але самим принциповим є розрив із матір'ю, відлучення від її турбот назавжди, входження в світ дорослих чоловіків, знаходження духовної сили дорослого воїна. Магічний ритуал з колективною участю всіх членів племені відразу розривав зв'язок з інфантилізмом й фактично, відбувалося ослаблення залежності психіки молодих чоловіків племені від Едіпового комплексу, який, в умовах ослабленого й нечіткого прояву ініціації у сучасній цивілізації долається самостійно та індивідуально.

Очевидною є взаємодія векторів Мортідо й Лібідо, коли в ініціацію повернення до джерел закладено сценарій ритуальної смерті неофіта.

У древніх культурах обрядова смерть ґрунтувалася на міфі про те, що Надприродна Істота, щоб оновити людей, спочатку їх вбиває, а потім воскрешає іншими, новими, духовними, сильними людьми. У такому варіанті смерть уподібнюється переходу в більш високу якість. Обрядова смерть означала кінець «природного», слабкого, тваринного в людині та перехід до нового культурного способу існування. Вона ставала дійсною людиною, у тому розумінні, що уподібнювалася до Надприродної Істоти, завдяки наставництву древніх, які відкривали справді людський світ життя [5; 323-324].

У ряді культур такий перехід через Смерть фіксувався фізичними слідами на тілі неофіта: обрізання в ряду африканських й австралійських племен, татуювання в індіанців і народів Океанії, культові шрами, ритуальні зачіски й тому подібні сліди відродження. Тобто, на тілі залишалися важливі знаки-символи змужніння й сили.

В сучасному суспільстві випробування Смертю стосується деяких форм субкультурних неформальних організацій. Поняття «субкультура» визначає особливу сферу, цілісне суверенне утворення всередині пануючої культури, яке відрізняється власним цілісним ладом, звичаями, нормами. Наприклад, кримінальне співтовариство не має законного статусу, не зареєстроване як організація, але має чітко визначені, хоча й не прописані правила, специфічність комунікацій та поведінки, ритуальні дії у відповідності з ієрархічною структурою. Прийняття в члени такого співтовариства може бути пов'язане з виконанням завдань ризикованих для життя, небезпекою фізичному стану, обмеженням соціальної свободи. Входження до кримінального світу лежить через оцінку та визнання авторитетним наставником достатнього ступеню агресивних, протиправних дій, тобто висувуються певні критерії, жорсткі вимоги. За умови відповідності, та подолання усіх перешкод людина буде прийнята до організації. В поетапному проходженні ініціаційних процедур перевірки на своєрідну «гідність» та «адекватність» індивід отримує об'єктивну небезпеку подальшому існуванню. Представники, або так звані, носії субкультури зацікавлені в збереженні власних законів і протистоянні домінуючій культурі, яка сприймається як «чужа» й загрозлива. Отже, людина долає суттєві бар'єри, випробування на шляху до вступу в закритий світ асоціальності. Можна сказати, що за подібних складних умов, а може навіть м'якших, людина має потенціал та ресурси (свідомі та несвідомі) для руху шляхом конструктивної

соціалізації, творчої адаптації, інтеграції в соціокультурні процеси суспільства. Але хаос несвідомого, енергія Мортідо знаходить соціальний простір для свого вираження та психічного підкріплення, фіксації.

Про приналежність до кримінального світу та статус в ньому свідчить татуювання злочинців, яке є символом ініціації. Традиційно татуювання слугувало не тільки прикрасою (як її використовує сучасна молодь), а відображало символи роду, племені, тотему, вказувала на соціальний ранг, ієрархічну позицію.

Приклади татуювань наповнені символічним змістом про статусний рівень, положення в співтоваристві: образи куполів символізують строк ув'язнення та вимагають пошани до їхнього «носія»; складені у молитві руки є символом каяття за злочини проти людини; зображення янгола є символом свободи, влади, обраності; зображення Христа на розп'ятті – це уособлення втрати віри та надії, слабкості; татуювання на фалангах пальців у вигляді персня, погонів символізують високий статус у злочинному світі.

Древній символізм становлення людського над природним і тваринним, дорослого й зрілого над інфантильним, сили над слабкістю, важливий для нас як факт постійного пошуку в історії людства духовної опори в процесах окультурення світу, а разом з тим й Его психіки.

Сила приходить як подолання пережитого, як переродження через усвідомлення в тих стандартах і правилах культури, у яких перебуває людина. Джозеф Кемпбелл у своїй найвідомішій роботі «Тисячелікий герой» застосовує метод психоаналізу для дослідження міфологічної символіки, і суть обряду ініціації характеризує так: «Так звані обряди переходу, що займають значне місце в житті примітивного суспільства (ритуали народження, присвоєння імені, вступу в зрілий вік, одруження, поховання й т.д.) відрізняються обов'язковим і звичайно дуже жорстокими актами розриву, за допомогою яких розум радикально відтинається від установок, прихильностей і способу життя тієї стадії, що залишається» [2; 22].

Цікаво, що багато древніх ритуальних випробувань і символів відповідають образам, які мимоволі можуть з'являтися в сновидіннях і фантазіях сучасної людини, коли вона сама перебуває в стадії переходу й відмови від дитячих фіксацій й інфантильних прихильностей минулого. Наприклад, в «Символах трансформації» К. Г. Юнг писав, що одному з його пацієнтів приснилося, начебто з печери накинулася змія й вкусила за геніталії [2; 23]. Сновидіння трапилося в період коли пацієнт під впливом сеансів психоаналізу почав звільнятися від уз власного комплексу матері. Це підтверджує, що на шляху до психічної «сили Его», несвідоме будує нам пастки у вигляді погроз і залякувань, намагаючись повернути до базових природних способів захисту не через подолання, а не випускаючи з інфантильного природного раю.

У стародавності «функція міфології й ритуалу полягала в символічному захопленні русі вперед, у протидії іншим низинним людським фантазіям, які прив'язують нас до минулого. У дійсності, цілком може бути, що високий рівень невротичних розладів у наш час обумовлено занепадом інституцій – носіїв такої діючої допомоги» [2; 23].

Кемпбелл відзначає, що психічна слабкість багатьох сучасних людей визначається тим, що в підсвідомості панують і правлять не вигнані образи дитинства, тому присутня неготовність до переходу в зрілість. Він з жalem вказує на те, що в сучасному суспільстві навіть діє зовсім протилежна тенденція: «ціль полягає не в тім, щоб дорослішати, а в збереженні вічної юності; не на відстані від Матері, а залишаючись вірним їй» [2; 23]. Це приводить до деструктивних тенденцій у психіці, енергетичному вампіризму в сімейних відносинах, інфантильній залежності від помилкових символів і схильності до маніпулятивних технік масової культури політиків і всяких «лжепророків».

Страх відповідальності за прийняття життєво важливих рішень ідентичний, у такому стані, страху перед смертю, коли домінуюче «Мортідо» закриває перед психікою шлях подолання й відкриття відповідальності й сили «Лібідо».

Отже, в період розвитку технологій та інформаційних систем сучасна дитина залишається в стані дефіциту емоційного відреагування, глибокої самотності, панічного страху, розгубленості та невпевненості. Соціальна організація суспільства не передбачає визнання права на існування ірраціональної складової психіки й, відповідно, не створює умов для органічного її прийняття та поєднання із свідомістю. Це може створювати напруження між частиною суспільства та індивідом чи групою індивідів через те, що несвідомі імпульси в замаскованому варіанті все ж таки знаходять канали виходу на зовні. Такі імпульси можуть бути лякаючими для інших, або спонукати індивіда до об'єднання в соціальні групи з метою віднайти однодумців та набути почуття причетності до системи за певними ціннісними критеріями. Тому, в більш менш структурованих за ієрархією співтовариствах діють слабкі архаїчні сигнали. Але й вони мотивовані на завдання соціального змісту, а не на збалансованість внутрішньо-емоційного світу людини.

В сучасному українському суспільстві процедура ініціації або розмита, або нівельована викривленими, хибними цінностями. Наприклад, не найкраща в світі радянська система ранжування дорослішання дитини (жовтенята, піонери, комсомольці) ліквідована, але на зміну не запропоновано нічого іншого. Тобто, різниця між учнями першого і одинадцятого класів тільки у віці й кількості проведених у школі років. Вони, зі зміною віку не належать до різних молодіжних або дитячих організацій, тим самим, не отримують розширення системи прав і обов'язків, не проходять через ініціативну процедуру клятви або присяги, вони залишаються в одному кластері під назвою школяри. Відсутнє психоемоційне відділення за віком, тобто процедура дорослішання не фіксується, не

підкріплюється, а відповідно, не підтримується й не вітається соціумом. Справжні ознаки дорослішання самими підлітками замінюються на хибні маркери: куріння, вживання алкоголю, раннє сексуальне життя, публічна ненормативна лексика, конфлікти з законом, створення молодіжних напівкримінальних угруповань і т.і.

Висновки. Перехід індивіда в сучасному суспільстві з одного стану в другий, з характерними змінами в соціальному та внутрішньому планах реально можливий тільки в разі включення людини в структури громадянського суспільства. Це стан, коли крім професійних обов'язків людина добровільно приймає на себе додаткову громадянську відповідальність згідно своїм цінностям й інтересам. Чи вона відстоює архітектурні пам'ятки давнини, чи захищає диких тварин, або права жінок і дітей і т.п., – все це шляхи до справжньої зрілої поведінки дорослої людини, належність до кола однодумців з'єднаних конструктивною метою, до єдино можливої ініціації в дорослість.

На мою думку, в сьогоденні світі включення людини до тієї чи іншої громадської організації є яскравим проявом рис архаїчної ініціації індивіда в модерновій варіації, здійснюється акт символічної гармонізації внутрішнього світу в комунікації з зовнішнім через фільтр колективних цінностей групи. Нова відповідальність долає психічний інфантилізм, випробування посилюють відчуття дорослості, колективне несвідоме має шанс легалізуватися свідомістю.

Literatura

1. Kempbell Dg. Mify, v kotoryh nam zhit. – M.: «Sofiya», 2002. – 256s.
2. Kempbell Dg. Tysiachelikii geroi. M.: «Refl-buk», «AST», 1997. – 384s.
3. Slovar filosofskikh terminov / Nauchnaia redakcia prof. V.G. Kuznetsova, - M.: INFRA-M, 2005. – 731s.
4. Freud Z. Vvedenie v psikhoanaliz: Lekzyi. – SPb.: Piter, 2002. – 384s.
5. Eliade M. Taynie obshestva: Obriady iniazzyi i posviashenia. – K.: Sofiya, 2002. – 352s.
6. Eliade M. Aspekty mifa. – M.: Akademicheskiiy proekt, 2001. – 240s.